

BÓNIS FERENC

*Örvendjen az egész világ!**Részletek egy új Kodály-életrajzból*

III.

Magyarországon minden erjedőben. Reformálják a Magyar Tudományos Akadémiát – ami főként azt jelenti, hogy működési körét 1949-től kiterjesztik a természettudományokra. A másik „reform”: az államhatalom ideológiai fundamentumával nem rokon-szenvező akadémikusokat kialkóbóltják a testületből. Mivel ez Kodálynak nincs ínyére, az első alkalmas tisztújításnál megválik elnöki posztjától. Akadémiai tagságát természetesen megtartja – pontosabban szólva: *megtarthatja*. Egy 1949 szeptemberében lezajlott, az Akadémia tagságának összetételével foglalkozó, magas szintű pártülés előterjesztéséből idézi Huszár Tibor: „csak egy határozottan ellenséges magatartású akadémikust tartanánk meg az újjászervezett Akadémiában: Kodály Zoltánt”. (Milyen gyorsan feledésbe merült, hogy 1946-ban miképp sietett az Akadémia Kodály elnöki védőszárnyai alá!). Megválása az elnökségtől két helyütt is megkönnyebbülést okoz. Megkönnyebbül az ideológiai irányítás – és megkönnyebbül maga Kodály.

A Magyar Művészeti Tanács elnökségéről lemondania sem kell. 1949 végén az intézmény csendesen kimúlik. Zenei szakosztályának feladatát a minisztériumi irányítással működő, 1949. október 9-én alakult Magyar Zeneművészek Szövetsége veszi át, melynek elnöke a pártja kemény vonalát képviselő Szabó Ferenc. Kodály díszelnökként, hatáskör nélkül kerül a vezetőségbe. 1950 júniusban megindul a szövetség folyóirata, az Új Zenei Szemle. Az új lap első számának vezércikke nyílt támadás az új díszelnök ellen (írója a Népművelési Minisztérium zenei főosztályvezetője): „A magyar zene fiataljai nagy várakozással tekintettek *Kodály* Zoltán felé. Tőle várták, hogy élre álljon és irányt mutasson újjászülető országunkhoz méltó új magyar zene kialakításának. Várták ezt a kiállást annál is inkább, mert múltbeli zenei munkássága, úgy vélték, feljogosít erre a reményre. Kodály azonban ezzel a pozitív kiállásával eddig még adósa a népi demokráciának. Az iránymutatás hiányzott zeneszerzőinknél, s így érthető meg, hogy a formalista irányzatokat nemcsak a környezetből, hanem felsőbb zeneoktatásunkból is magukkal hozva általában mondanivalójukban, de ugyanígy formai tekintetben is zsákutcába jutottak.” Úgy mondják: a stílus maga az ember. De, eltekintve az idézett „helyzetkép” stílis borzalmaiktól: mégis, mit várt a szerző Kodálytól? Hogy a *Psalmus hungaricus* után Sztálin-kantáták írásával mutat majd utat követőinek?

A kritikában, mindazonáltal, van egy szó, melyre igencsak oda kell figyelünk: „formalista”. Az államvezetés kulturális ideológiája ezzel akarta lehetetlenné tenni Bartók legfontosabb műveit, ebből a szóból bontakozott ki a kor hazai „Bartók-pere”.

A *formalizmus* – mint zeneművek és zeneszerzők sommás elítélését szolgáló műszó – keleti import. A szovjet kommunista párt 1948-as zenei határozata nyomán terjedt el a „baráti” népi demokratikus országokban. Funkciója nem annyira az esztétikai minősí-

tés volt, mint inkább a nyugat-európai új zene hatásának kizárása, a hazai új nyelvi-formai törekvések elfojtása. A „formalista” megbélyegzés súlyos egzisztenciális következményekkel járt. Nálunk a határozat végrehajtói 1950 táján kezdtek támadásba lendülni, fő csapásuk az öt esztendeje meghalt Bartók ellen irányult. Részlet az Új Zenei Szemle 1950 szeptemberi Bartók-számából (szerzőjét nem kívánjuk megnevezni): „Vannak Bartóknak formalista, modernista, elvont nyelven írt művei? Igenis, vannak. Nem szépítjük a tényeket és nem kívánjuk a fasizmus legszörnyűbb korszakában élt Bartóknak az életművét töretlen egészé hazudni és minden részletében követendő példának beállítani.” „Csak két igen jellemző példát ragadtunk ki Bartók életművéből arra, hogy hol vannak [...] azok a határok, amelyeken túl nem vállalhatjuk Bartókot, mint példamutatást [...]” „Bartóknál ezekben a határokon túl lévő esetekben a népi melosszal [...] az történik, hogy a megragadott, zseniálisan, realista módon értékelt anyag a végső megformálás során összekeveredik a burzsoá dekadencia muzsikájának csak negatív, csak romboló, tehát kifejezetten burzsoá-dekadens jegyeivel.” Ha az ilyen és ehhez hasonló dilettáns förmedvények megmaradtak volna a vélemény-nyilvánítás síkján: napirendre térhetnénk fölöttük vagy vitába szállhatnánk velük. Itt azonban másról volt szó: egyes Bartók-művek betiltásáról vagy csak nagyon ritkán engedélyezhető megszólaltatásáról. És még valamiről: a fiatalabb nemzedék tagjainak nyomatékos eltanácsolásáról minden új kísérletől. Kodály ezt nem nézhette tétlenül: minden lehetséges fórumot felhasznált Bartók védelmére – amivel egyszersmind a művészet szabadságát is védte egy, a neo-primitivizmus felé terelő ideológiai akarattól. Mindenekelőtt azt kívánta hangsúlyozni, hogy Bartók életműve, szemben ellenfelei állításával, nem választható két részre, mert egységes és oszthatatlan. Két nagyszabású tanulmányban fejtegette, hogy az ifjú Bartók mily szorosan kapcsolódott a 48-as nemzeti hagyományokhoz, illetve, hogy zenei nyelve a nép zenéjében gyökerezett. *Kezdetől fogva tisztában volt vele – írta Kodály A folklorista Bartók című esszéjében –, hogy a szomszéd népek zenéjének ismerete nélkül a magyart sem ismerhetjük igazán. S mivel gyűjteményük kevés vagy semmi, ez a tennivaló is ránk várt. Mire levette a magyar ruhát, az akkori közhangulatban gyökerező, kezdeti szűk nacionalizmusa nagy látókörű internacionalizmussá szélesedett, a nélkül, hogy magyarsága csorbát szenvedett volna.* 1950. szeptember 25-én pedig, az Operaházban rendezett állami megemlékezés első szónokaként leszögezte: *Bartók legmerészebb műveiben is érezni a hagyomány talaját, még ha a sztratoszférába repül, sem szakad el teljesen a földtől.* Credóként hat az a mondata, mellyel a Bartókot megosztani akarókkal feszül szembe, felmutatva egyszersmind, a zeneszerző megértésének eszközeként, a zenei nevelés nemzeti jelentőségét: *Munkássága egy és oszthatatlan, de minden részletében méltányolni megfelelő zenei műveltség nélkül nem lehet. Bartók diadalmas, végleges hazatérésének feltétele a zeneileg művelt ország. Ennek munkálására kell összefogni minden tényezőnek.* Vagyis: ha sokan nem értik Bartók zenéjét, az nem a zeneszerző hibája, hanem az elmaradott oktatási rendszeré. S hogy itt, végső fokon, többről van szó, mint pedagógiai kérdésről, azt az ünnepi beszéd csattanós zárómondata mondja ki: *Ha majd egyszer azokhoz is eljut művészete, akiktől ered: a dolgozó néphez, s az megérti: akkor lesz magyar zenekultúra, akkor lesz boldog a nép.* Különös módon senki nem tette fel a naív vagy álnaív kérdést: „Hogy-hogy? Hát most nem boldog?” Tény, hogy Kodály minden alkalommal, amikor megjelent és felszólalt egy-egy társadalmi szervezet tanácskozásán: az általános zeneoktatás fejlesztéséről, mint a nép felemelésének eszközéről szólt.

Vitapartnerei folyamatosan gondoskodnak számára izgalmat okozó lelki gyújtóanyag-ról. Ezt olykor sztoikusán tűri, de megesik, hogy indulatosan kitör. A háztartási naplók egyikében, Emma asszony másolatában találjuk azt a levélfogalmazványt, melyet 1950. július 15-én, Pándon írt egy ismeretlen sajtóorgánum ismeretlen szerkesztőjének:

Tisztelt szerkesztő úr,

A cikket elkezdtem, de látva az új számban, hogy most már rendszeres program pont az ellenem irányuló támadás, nincs kedvem befejezni.

Arra sincs semmi garanciám, h[ogy] változatlanul közlik. Így hát legjobb lesz mással megírtni, aki jobban tud beleilleszkedni.

Valóban: a *beilleszkedés* nem tartozott Kodály karakter-sajátosságai közé. Elképzelt magának egy világot, melyben boldog (lesz) a nép, s az ilyen irányba tett állami gesztusokat elismerte, egyebekben, Voltaire szavaival, „művelte kertjét” – és megválogatta, hogy kinek enged oda bejárást.

Az 1950-es év fontosabb, eddig nem említett eseményei Kodály világában: március 23-án a *Páva-változatokat* és a *Concertót* dirigálta a Városi Színházban. „Éz volt a születésnap Concert” – írta felesége, önnön 17-i születésnapjára utalva, a háztartási naplóba. Május 13-án bankettel ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját a tanítványai által alapított kiadó, a Magyar Kórus. Gyászbankettnek is mondhatnánk: a céget rövidesen államosították. Sokat kirándultak 1950-ben, május 21-től néhány napot Balatonaligán töltöttek. „Akarattya–Aligáig gyalog” – jegyezte be Emma asszony jogos büszkeséggel a naplóba. De jártak Dobogókőn, a Hármashatárhegyen, Balatonőszödön, a Margitszigeten, a Jánoshegyen, Budakeszin, Pécelen, a Galyatetőn is. Itt, a Mátra második legmagasabb csúcán, hosszabb időt töltöttek: az állam által felajánlott villát nem fogadva el, két szoba használatát kérték az élmunkás-üdülőben, melyet, ha nem vettek igénybe, az üdülővezetőség a beutalt vendégek rendelkezésére bocsájtott. Itt, a csodálatos galyai levegőn, nyugalomra leltek – kárpótlásul a hűvösvölgyi nyári lakásért is, melytől megfosztotta őket az államosítás.

Június 11-én és 12-én megnézték Debrecenben a *Székelly fonó* két előadását – ezzel avatták fel a Nagyerdőn a szabadtéri színpadot. A városi hatóságok nehezen engedélyezték – addigra elterjedt, hogy Kodály nem tartozik az új rend engedelmes emberei közé. Versényi Ida rendező és Csenki Imre karmester lelkesedése és ügyszeretete azonban legyőzött minden akadályt. A két előadás tüntető sikert aratott.

Július 8-án Fischer Annie és Tóth Aladár, úgyis mint sporthorgászok és rákászok, rákvacsorára hívták meg Kodályékat. Augusztus 8-án Somogyi László karmester uzsonnavendégei voltak, szeptember 3-án ők látták vendégül Szekfű Gyulát és feleségét. Szeptember 5-én Rácz Aladár cimbalomművésznél uzsonnáztak a farkasréti, azóta a művész nevét viselő Torbágyi úton. 9-én munkáselőadáson szólalt meg a *Háry János* Csepelen, október 20-án a *Székelly fonó* került színpadra Bukarestben. November 13-án a *Kádár Kata* című népballada zenekarkíséretes változatának hangversenytermi bemutatóját éneklte Palánkay Klára, Ferencsik János vezényletével.

1950. október 27. nagy napja Kodály küzdelmének a Muzsikáló Magyarorszáért. Nemesszeghyné Szentkirályi Márta vezetésével, egyletűre egy osztállyal, ezen a napon nyitotta meg kapuját Kecskeméten az ország első zenei általános iskolája. Kodály, amíg csak élt, figyelemmel kísérte és segítette az intézet munkáját: ebben az iskolatípusban látta pedagógiai-nemzetnevelői tervei megvalósításának legjobb eszközeit.

December 16-án, 68. születésnapján, a *Psalmus* szólal meg a Zeneakadémián. Emma asszony néhány, ezzel kapcsolatos reflexiót jegyez be naplójába. Először Péterfi Istvánét, a magyar zenekritikusok doyenjét: „Én már öreg róka vagyok és sokat láttam. De *ilyen* ünneplést életemben nem láttam még”. Valaki leméri a tombolás hosszát: „Stopperórával: tizenöt perc zúgó taps.” Oláh Gusztáv óvatosan megkérdi: „Nem támadhatnak-e kellemetlenségei e nagy tüntetés miatt?” Mármint, hogy az államvezetés nem sértődik-e meg attól, hogy a dörgő taps nem neki szól (sőt!). Maga Kodály ezt írja a naplóba a *Psalmus-előadás* után: *Egyszer valaki azt mondta, hogy valabányszor azt a művet hallja, jobb embernek érzi magát. Ha ez igaz, nincs nagyobb kívánságom, mint hogy mennél kevessebbeszer kelljen ezt a művet előadni.*

1950. Szilveszter napján vették először igénybe a galyatetői lakosztályt: tizenhárom napot töltöttek ott.

1951. február 17-én Kodály a Vasas énekkart dirigálta. András Béla, az együttes karnagya, így emlékezett a nevezetes estre: „A *Mátrai képeket* vezényelte, imponálóan fiatalos lendülettel. [...] Az ünnepi est színhelye a Vasas színház volt, a közönség csupa meghívott: a pesti vasmunkások színe-java. Az énekkar kitett magáért, a siker leírhatatlan volt, a közönség és a színpadon álló kórus tomboló tapsal köszöntötte a szerényen biccentgető Mestert. Nem véletlenül, még kevésbé elítélően mondom, hogy »biccentgető«: mert hajlongani őt soha, senki nem láthatta. Munkáskóruossal talán ez volt a legnagyobb szabású találkozása.”

Március 1-én és 8-án két rejtélyes bejegyzés: Bodnár (Révai) illetve Bogdán (Révai). Révai József megbízottjáról lenne szó? Netán Bognár Józsefről? Miről tárgyalhattak? Április 26-án két kiváló cseh muzsikusként, Karel Ančerl karmester és Miloš Sadlo gordonkaművész uzonnázott náluk. Május 9-én két műve is sikert aratott Amerikában: a *Concerto* Philadelphióban Ormándyval, a *Háry János-szvit* New Yorkban, Toscanini vezényletével. Május 24-én Szedő Dénes ferences pater, Kodály szövegíróinak egyike látogatja meg őket, 27-én Keresztury Dezső, 31-én Weöres Sándor és Károlyi Amy, június 12-én Szekfű Gyula és felesége. Július 11-én Illyés Gyula és Versényi Ida keresi fel az akkor épp a Sztálin úton található otthon (melyet később hívtak: a Magyar ifjúság útjának, Népköztársaság útnak – hogy végül visszakapja az Andrássy út nevet).

1951. július 22-én Kodály beszédet mondott a Gyermeknapon. Ebben nevelői tervének egyik fontos alaptételét fejtegette: *Harmadéve Párizsban részt kellett vennem egy, a művészeti nevelést tárgyaló nemzetközi konferencián. Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődik a gyermek zenei nevelése, azt találtam felelni: kilenc hónappal születése előtt. Első percben tréfára vették, de később igazat adtak. Az anya nemcsak testét adja gyermekének, lelkét is a magából építi fel. Ha az anya alkoholista, ez rányomja bélyegét a gyermekre. Ha pedig zenei alkoholista – így nevezném, aki csak rossz, selejtes zenével él – okvetlenül meglátszik a gyermekén. Ezért ma még tovább mennék: nem is a gyermek: az anya születése előtt kilenc hónappal kezdődik a gyermek zenei nevelése.*

Augusztus 6–8. között Debrecenben tartózkodnak Kodályék: megnézik a *Háry János* két szabadtéri előadását. 10-én és 13-án Heltai Jenőt ünneplik 80. születésnapja alkalmából az Írók Szövetségében, illetve a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetkezetében: ez utóbbi kapcsán Turay Ida, Békefi István, Polgár Tibor és Nagykovácsi Ilona neve kerül Emma asszony naplójába. Szeptember–október hónapban három hetet töltenek Pándon. Október 11-én Hermann Abendroth lipcei karnagy, 14-én Veres Péter, 19-én Tóthné

Bartók Elza, 25-én Vittorio Gui, 30-án Szekfű Gyula látogatja meg őket. November 17-én, Kodály elnöki bevezetőjével, megkezdődik az I. Magyar Zenei Hét. A művek kiválasztásáról ezt mondja: *ez a választás még nem végleges ítélet. Hátra van még két fórum: a nép és az idő. A nép, mely szuverénül, minden befolyásoló szándéknak fittyet hányva választja ki, ami neki tetszik és kell. Az idő pedig kérlelhetetlenül kiszűri, ami múlandó.*

Karácsony ünnepét és Szilveszter napját újra a Galyatetőn töltik.

1952-ben Kodály betölti hetvenedik esztendejét. A kormányzat március 15-én másodszer tünteti ki Kossuth-díjjal. Tíz nappal később díszhangverseny emlékezik a Zeneakadémián Beethoven halálának 125. évfordulójára. A koncertet Kodály szavai nyitják meg: *talán egy zeneszerző sincs, akinek egész élete művében a zsarnokság elleni tiltakozás, a világszabadság, testvériség vágya hatalmasabban jut kifejezésre. A magyarság különösképp rokonra ismerhet Beethoven lelki alkotásában, hisz egész története küzdelem a szabadságért, a zsarnokság ellen.* Kodály azonban hűtlen lenne önmagához, ha szabadságvágyának nyílt megvallását nem toldaná meg az általános zeneoktatás jelentőségének hangsúlyozásával: *Egy zenemű eszmei tartalmát csak a zene nyelvén lehet megérteni. Magát csalja, aki azt hiszi: már érti, ha címét és programját elolvasta. Nem elég odaállítani Beethoven a tömegek elé. Meg is kell tanítani, hogyan férjenek hozzá. Minden állampolgárnak joga, hogy megtanítsák a zene alapelemeire, kezébe adják azt a kulcsot, amivel a zene elzárt birodalmába beléphet.*

1953. február 6-án újabb „rejtjeles” közlés Emma asszony háztartási naplójában: „Z – M-nál”. Ki lehetett ez az „M”? Egykönnyen aligha fogjuk megtudni. Március 4-én lakonikus bejegyzés: „Te Deum”. A történelem kiszámíthatatlan fordulata: másnap meghal Sztálin. A világ sorsa lassan más irányba fordul.

Vásáry Tamás, Kodály fiatal felfedezettje (egy darabig tanársegédje), diplomakoncertre készül. Családja kitelepítve, neki nincs jó hangszere. Kodály, amint kínálkozik megfelelő zongora, szemrebbenés nélkül kiállít egy csekket – melynek értéke megfelel egy középiskolai tanár két és félevesi fizetésének. Április 22-én a századik születésnapjához közeledő Filharmóniai Társaság, melynek nincs aktív elnök-karnagya (a *megválasztott* Dohnányi Ernő ugyanis amerikai emigrációban él), felkéri Kodályt, hogy díszelnökként segítse munkáját, egyben vállaljon szereplést centenáriumi hangversenyükön, november 21-én. Ő eleget tesz mindkét felkérésnek. Közben, október 24. és november 1. között megrendezik a „plénum”-nak nevezett II. Magyar Zenei Hetet. Újabb művei közül az *Árca vagyok* és a *Békesség-óhajlás* hangzik fel. Tyihon Hrennyikov, a szovjet delegáció vezetője szerint a két mű „megmutatja a szerző beható népdal-ismeretét”. Kissé különös, bár bizonyára jószándékú elismerés.

Idejükből sokat töltenek a Galyatetőn: 1953-ban tizenhárom alkalommal veszik igénybe ottani két szobájukat; erkélyükről szép időben a Kékestetőt láthatják. A karácsonyt, Szilvesztert is itt töltik, többször is az ugyancsak Galyán pihenő Illyés Gyulának és Szabó Lőrincék társaságában. Az év elején Kodály előszót ír Szőnyi Erzsébet könyvéhez, A zenei írás-olvasás módszertanához. Galyán létüknek családi gyász vet véget: 1954. január 6-án meghal Emma utolsó testvére, Hermina („Minus”), 8-án eltemetik.

Április 2-án szovjet zongoraművész látogatja meg Kodályékat: Szvjatoszlav Richter. A budapesti közönség tüstént felismeri nagyságát és valahányszor Magyarországra látogat (melynek idejét és helyét nem-igen lehet előre tudni), tódul hangversenyeire.

Május 16-án Bartók–Kodály hangverseny zárja a Zeneművészek Szövetsége és a Népművészeti Intézet kórus-konferenciáját. A hangverseny zárószámát, *A magyarokhoz* című

kánont, a zeneszerző vezényli. Ugyancsak ő a *Concerto* karmestere, a Filharmóniai Társaság június 14-i hangversenyén. 26-án megéri első daljátéka, a *Háry János* 100. operaházi előadását. Július 1-én a *Psalmus* első zsolnárosának, Székelyhidy Ferencnek ravatalánál mond búcsúztatót.

Kompozícióinak jegyzéke az 1949-es évnél üres: semmit sem írt, 1950-ben is csupán egy Bach-átírat (a *Kromatikus fantázia* szólóbrácsa-változata) került ki műhelyéből. 1951. március 28-án azonban újabb remekművet fejez be: a *Kállai kettőst* vegyeskarra és a cigányzenekar hangszereit felvonultató orkeszterre (akkori szóhasználattal: „népi zenekar”). Ez az új magyar rapszódia – a *Mátrai képek* és a *Karádi nóták* műfaji rokona – a nemrégiben alakult Magyar Állami Népi Együttesnek és zenei vezetőjének, Csenki Imrének íródott, ők tették világszerte ismertté. A kormányzat akkoriban – és ez nyilván Kodály tetszésével találkozott – több nagy testületet alapított a hagyományok és az új zene ápolására és terjesztésére: a Honvéd Művészegyüttes és a Népi Együttes mellett a Magyar Rádió énekkarát, a SZOT művészegyüttest, vidéki színházak opera-tagozatát, középszintű zenei tanintézeteket vidéki városokban. A *Kállai kettős* írásában alkalmasint ennek az építő tevékenységnek az elismerése is benne rejlik.

1951-től 1954 közepéig ritkán ad hírt magáról a zeneszerzői műhely. Újabb Bach-átdolgozás, két pazar zsolná-átírat, hat füzetbe rendezett közel kétszáz énekgyakorlat mellett hűséges előadójának, Andor Ilonának dedikálja *Árva vagyok* című, 1953. február 4-én befejezett női karát és a Népi Együttes kórusának Virág Benedek sapphói strófáira június 24-én írt vegyeskarát. Utóbbinak címéhez, hogy félreértés ne essék, hozzáteszi a vers évszámát is: *Békesség-óhajtság – 1801. esztendő*. Pándon és Galyatetőn a régen félbehagyott *Szimfónia* harmadik tétele is foglalkoztatja.

Gazdag aratása van ezekben az években az években a tudós-Kodálynak. 1951-ben – miután biztosította a népzene-kiadvány szerkesztőségének jogi státusát, helyiségét és költségvetését – Kodály megjelenteti a *Magyar Népzene Tára* I. kötetét, a *Gyermekjátékokat*, Kerényi György szerkesztésében. A Magyar Tudományos Akadémia új elnöksége, ideológiai konfliktustól tartva, szerette volna a népzenei szerkesztőséget, Kodályostól, az intézmény falain kívül látni, közvetlenül a Népművelési Minisztérium, vagyis Révai József miniszter fennhatósága alatt. Itt azonban Révai a népdalkutatók mellé állt. Kodály szerkesztősége a Magyar Tudományos Akadémia népzenekutató csoportja címen hivatalos besorolást nyert, annak minden járulékával együtt. Sőt: az Akadémia egyetlen tudományos intézeteként továbbra is a dunaparti palotában maradhatott –, ott, ahol egykor Bartók végezte az előkészítés munkáját. Kodály életében a Népzene Tárának öt kötete jelent meg: a *Gyermekjátékok* után a *Jeles napok* 1953-ban, a kétrészes *Lakodalom* 1955/56-ban, a *Párosítók* 1959-ben, a *Síratók* 1966-ban. Kodály valamennyihez hatalmas tudásanyagot felhalmozó előszót írt. Alapvető tudományos értekezéseket tett közzé, 1951/52-ben *Mihalovics Lukács Három magyar nótája* a verbunkos-kutatáshoz adott útmutatás, *Magyar táncok 1729-ből* című előadása a világi zenénk térképén mutatkozó évszázados (1680–1780) fehér folt eltüntetésében volt úttörő tett. 1953-ban jelent meg korszakos munkája, mely a régi dallamok tudományos kiadásának mintaszerű vállalkozása, a Gyulai Ágosttal publikált kötet: *Arany János népdalgyűjteménye*.

1954-ben a kormányzat elhatározta, hogy bezáratja a szép eredménnyel dolgozó iskolát és kollégiumot Békés-Tarhoson. Mi volt ezzel a célja? Túl sokba került volna? „Narodnyik”-veszélytől (tehát a vezető szerepre kijelölt munkásosztály helyett a paraszt-

ság felé forduló szellemiségtől) tartott volna? Kodálynak akart volna valamiért „törleszteni”? Nem tudjuk. Gulyás György egyik szerv után a másikhoz futott segítségért; Kodály az elsők egyike volt, akiket felkeresett. A döntés azonban olyan magas helyen mondatott ki, hogy ellene Kodály is hiába érvelt.

De nem is tudott teljes koncentrációval harcolni Tarhosért: idős korának legsúlyosabb katasztrófa-helyzetét élte meg. Emma asszony, túl a kilencvenen, még mindig rajongója volt a természetnek. „Kirándulni”, a szó régi értelmében, nem tudott már, lábával egyre több baj volt, egyre többször szorult masszázusra, injekció-kúrára, rövidhullámú besugárzásra. De Kodálynak akkor már autó és sofőr állt rendelkezésére: ha szép volt az idő, mindig elvitte feleségét néhány órára a budai hegyekbe vagy a Margitszigetre. 1954. augusztus 23-án Emma asszony kusza írásával ez áll a háztartási naplóban: BAL-ESET. Ezt Kodály zaklatott ceruzás bejegyzése egészíti ki: *Farkasvölgy, esés, kórház, Jánosk[órház]. Horváth nem vállalja, Mészáros ajánlja. Kút völgyi befekszik.* Augusztus 25-én: *d. u. 1/2 3. Mészáros consilium. Este távirat Tótnak. Dusi [= Palló Imréné], Schiffert [= Szomjas-Schiffert György népzene kutató] virág.* 25-én: *Zathureczky virág, sütemény, Nagy Gyula belgyógyász, vérnyom[ás] 130, „30 éves”.* Mindez, mondatokká formálva: augusztus 23-án a Szabadság-hegy Farkasvölgynek nevezett zugában Emma, virágszedés közben elesett, felkelni nem tudott. Azonnal bevitték a János kórházba, melynek főorvosa a Röntgen-vizsgálat után tovább küldte a Kút völgyi útra. Ott végre lefektetik. A baj súlyos: combcsonttörés. Mészáros főorvos másnap consiliumot hív össze. Ez, a beteg korát figyelembe véve, nem sok jót jósol. Ágyához megindul a barátok és ismerősök áradata. A legtöbbit, különös módon, magától a balesetet szenvedettnek lírai beszámolójából tudjuk. Ennek néhány strófája érzékeltesse e fordulópontos napok történéseit és hangulatát:

Kút völgyi kórházban
negyvenes szobában
fekszem én ma óta,
hetek-hónapokra.

Mozdulatlan testtel
muszáj úgy feküdnöm,
hogy lábszártörésem
egyszer behegedjen.

Hogyan történhetett
e súlyos baj velem?
hiába kutatom,
rá nem emlékezem.

Farkasvölgy zugában
vígan tanyát vertünk,
kirakosgatva ott
papucs-papírt-könyvünk.

Nyár vége. Megfakult
lomb, erdő és a táj,
hervadt fűből kinéz
elkészt virágszál.

Árok szélén még egy
incselkedik velem:
„Gyere ide értem,
mehessek teveled!”

Lehajoltam érte,
hogy-hogy? nem emlékszem,
de hirtelenséggel
a földön hevertem.

Csodálkozva néztem.
Virág még kezembe.
Zsebemben a késém,
mely nem szúrt szívembe.

De jaj! mi ez? Nem kelhetek?
A lábamra nem léphetek?
Mint a madár eltört szárnya
se repül, akárhogy bánja.

[...]

Rohanva jönnek: „Mi történt?
Megcsúsztál? Vagy megsérültél?”
– Ne kérdezz! Magam se tudom,
mi ez? De nagy e fájdalom!

„Ide az autót az árokra!
Megyünk Röntgen-vizsgálatra!”
Becsúztatnak a kocsiba,
megy, ahogy megy... kutyamódra.

[...]

Ez a Röntgen nem röntgen volt,
de pokolnál pokolibb volt.
Így megszenvedtetni embert
DANTE még POKLÁban sem mert!

Kérdem Szlávik doktort: „Mondja,
nagyobb a baj, mint gondoltam?”
„ – Kis repedés!” Nem hittem el,
a szeméből mást olvastam.

Újra a kocsiba tesznek,
és a Kút völgyibe visznek.
Itt is röntgenezik lábam,
...végre benn fekszem egy ágyban!

[...]

Most már ez ötödik napom,
se éjjelem, se nappalom,
Ami marad és nem tágít,
az az örökös fájdalom.

Mind az orvos, ápolónő
fáradtság nélkül őrködő.
Szobánk is jó. Ellátás jó,
csak az állapotom nem jó.

Itt tartunk ma. „Csak türelem!”
 – mondják, hogy az rózsát terem.
 Azt a rózsát ha megkapnám,
 ezerszer is megcsókolnám.

A hosszú idézet indoka: hogy *ez* az esemény leghívebb krónikája – Tinódi Sebestyén értelmében. És, mert megdöbbenő a kilencvenegy éves asszony pontos megfigyelése és e megfigyelésnek pontos formábaöntése.

Szinte végtelen a betegágyához látogató barátok és tisztelők száma. A rokonságon, továbbá Szent-Györgyiné Kronberger Lilin, Palló Imrénén és Járdányi Pálnén („Cicán”) kívül az alábbiak keresték fel egy és egyegyed év alatt: Andor Ilona, András Béla, Bors Virginia, Demény János, Engel Iván, Eöszé László, Forrai Katalin, Fischer Annie, Gách Marianne, Gulyás György, Harmat Artur, Heltai Jenőné, Illyés Gyula, Kadosa Pál, Kelen Hugó, Kerényi György, Keresztury Dezsőné, id. Kertész Gyula, Kiss Lajos, Kistétényi Melinda, Lukács György, Maleczky Oszkár, Marschalkó Rózsi, Medgyaszay Vilma, Molnár Antalné, Nemesszeghy Márta, Osváth Júlia, Pais Dezső, Palánkay Klára, Palló Imre, Péterfi István, Petri Lajos, Rácz Ilona és Reneé, Rákosi Mátyás [?], Ránki György, Révai József [személyesen jött vagy csokrot küldött], Richter, Szvjatoszláv [?], Rösler Endre, Rusznyák István, Sándor Judit, Somogyi László, Svesnyikov, A. V., Szabó Ferenc, Szabolcsi Bence, Szegedi Ernő, Székely Mihály, Szekfű Gyuláné, Szőnyi Erzsébet, Sztojanovits Adrienne, Tóth Aladár, Török Erzs, Vásáry Tamás, Versényi Ida, Werner Alajos, Zathureczky Ede. A hazai zeneélet jó része, az irodalom, tudomány, képzőművészet és politikai élet számos ismert tagja. Virizlay Mihály, fiatal csellista, kis koncertet rögtönzött a betegszobában, a Tátrai vonós-négyes három tagja a *Szerenád*ot vitte el a betegágyhoz, Yehudi Menuhin az *Adagio* előadására vállalkozott. Vagyis, nehéz körülmények között is, ágyhoz kötve, Emma asszony megpróbálta korábbi életét folytatni.

Mint a Kodály Archívumban fennmaradt levelezésből kitűnik: ebben az időben kísérelte meg e sorok írója – akkoriban a Magyar Rádió műsorszerkesztője – a bukott daljáték, a *Cimka Panna* feltámasztását. (E mű esetében tulajdonképpen nem is lehet „szabályos” bukásról beszélni; nincs szó arról, hogy a közönség nemtetszésével találkozott volna – az államvezetés vétette le a műsorról.) A zeneszerző előzetes hozzájárulása után – aki az adott zenei anyagot akár kuruckori *vígjáték* keretében is elképzelhetőnek tartotta, sőt új zeneszámok írását helyezte kilátásba – megkerestem Illyés Gyulát, aki elvállalta a szöveggönyv megírását. 1955. június 4-én megkaptam Illyés darabvázlatát, melyet továbbítottam a tanár úrnak; neki tetszett. Illyés Gyula meg is írt két teljes felvonást: az egyik Rákóczi idejében, Sárospatakon játszódott, a másik 1848-ban. A fő szereplők – mint *Az ember* tragédiájában – azonosak voltak. Kodálynak tetszett a megoldás, de szeretett volna, hasonló elvek szerint, egy harmadik felvonást. Ez nem készült el, a szép terv hamvába holt.

Kodály, aki nem akarta, hogy felesége egyedül töltsen napjait, beköltözött a Kútvölgyi úti kórházba. A komponálást azonban ott, a kórházi betegszobában, kedvezőtlen körülmények között is folytatta. A capella kórusművet írt, életművének egyik tetőpontos darabját: a *Zrínyi szózatát*, bariton szólóra és vegyeskarra. Szövegét a költő Zrínyi Miklós prózai munkájából, a Török áfium ellen való orvosságból maga állította össze. Mint a XVI. század törtéris énekei, melyek bibliai példázattal kezdődnek, hogy onnan jussanak el a magyar sors taglalásáig: ez a hatalmas mű görög történelmi példával kezdődik. Krózus királyt egy ellen-

séges katona meg akarja ölni, ekkor, az izgalom hatására addig néma fia felkiált: *Ne bántsá a királyt!* A költő, a rendkívüli helyzetben, nemzetéhez kiált: *Látok egy rettenetes sárkányt, mely méreggel, dühösséggel teli, elragadja s ölében viseli a magyar koronát. Én, csaknem mint egy néma, felkiáltok, ha kiáltásommal elűzhetném ezt a dühös sárkányt, kiáltván: Ne bántsá a magyart!* Ez az utóbbi négyszavas motívum ritornellként választja el és köti össze a mű egyes szakaszait, egyre nagyobb tematikus szerephez jutva. A „szózat” egyes szakaszai: a pusztulás víziója, a menekülés lehetetlensége, hiszen nincs hová futni. Mert *az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol nincs, hanem Pannóniában* – amire felhangzik a XIX. századi visszhang, Vörösmarty sora Egressy Béni zenéjével: *A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.* A következő rész: fohász, buzdítás, a vétkek megvallása és tanítás: *Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!* Újra a prófétai szidalom: *Minden remédiumpunk [=gyógyszerünk] csak a másoktól való segítség koldulás, Nincs magunknak népiünk, kivel szembe szállhassunk a veszedelemnek.* Metsző gúny szava sújt le a gyávákra és tehetetlenekre: *Ne is hadakozunk bár ez után, Hanem fussunk ki az országból. Úgy ballom Brazíliában elég pusztaság van, kérjük spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy kolóniát, legyünk parasztok!* És a végső buzdítás: *Kik szabad akarattal adták magukat a veszedelemre, áldjátok az Urat! Akik pedig téged szeretnek, mint a nap az ő feltámadásában, úgy tündököljenek!* Hatalmas, ötszólamú Amen-fúga boltozódik kupolaként az áldás szavaira. A mű monódiának, polifon és homofon részeket váltogató kórus-motettának, történelmi idézetnek, reneszánsz ritornellnek és barokk fúgának elemeiből szövődik egyszeri, fantasztikus egységgé. Témaanyaga – a rövid Szózat-idézetten kívül – teljességgel Kodálytól való: olyan egyéni dallamosság, mely népzenei gyökereken hajtott ki.

A *Zrínyi szózata*, melyet a nagy Kodály-kórusok megszólaltatásának és népszerűsítésének elkötelezett mestere, Vásárhelyi Zoltán mutatott be Palló Imre szólójával a Rádióénekkar élén, viharos tetszést aratott 1955. december 18-i zeneakadémiai premierjén. Lenyűgöző zenei hatásán túl: prófécia volt, mint három évtizeddel korábban a *Psalmus hungaricus*. A zeneszerző, alig mozdulva el felesége betegágya mellől, érzékeny szeizmográfként megérezte azt a lappangó feszültséget, mely a magyar társadalom felszíne alatt munkált, hogy alig tíz hónappal a *Zrínyi* bemutatója után ellenállhatatlan erővel kitörjön. A művet hallva, az országot fenyegető sárkányról senki sem a törökre gondolt. A menekülés pedig, Brazíliába vagy máshová, százezrek életének szabott új irányt. Mint ahogy sokan voltak azok is, akik „szabadon adták magukat a veszedelemre”. A *Zrínyi szózata* 1957-ben a betiltott művek listájára került – ezt a tilalmat csak 1982-ben, a Kodály-centenárium évében sikerült feloldatni.

Az 1956-os év történetéhez tartozik Eösze László első Kodály-könyvének megjelenése, melyet a következő félszázadban további fontos munkái követtek a monográfia, az életrajzi dokumentáció, a képes biográfia, a genealógia és a népszerűsítő irodalom műfajában. De az év krónikájának része az a vita is, mely Kodály és az oktatásügy vezetői között folyt, az énekképzés színvonaláról. A vitát kezdő cikknek Kodály ezt a sokatmondó címet adta: *Tanügyi Bácsik! Engedjétek énekelni a gyermekeket!* Újra elmondta, hogy a zenéhez való jog csak írott malaszt, ha a valóságban az iskola nem teszi ezt az elvi jogot valóságosá. A cikke az oktatásügyi miniszter első helyettese válaszolt, megpróbálva, hogy elhárítsa a pedagógiai hatóságokat ért kritikát. Kodály viszontválaszra kényszerült, idejét és energiáját kénytelenségből a Hivatal ostromára fecsérve. Szeptember 4-én a Honvéd Művészegyüttes férfikara, Vass Lajos vezényletével, bemutatta Kodály új Petőfi-kórusát, a *Nemzeti dalt*. A karnagy emlékezete szerint a mű júniusi próbáján ott volt Kodály két egykori tanítványa is: Szabolcsi

Bence és Tardos Béla. „A próba lelkes hangulata után Tardos azt mondta Kodálynak, hogy ő Petőfi hangját hallja a műben. Emlékszem, milyen meglepően válaszolt Kodály: *Elég baj, hogy száz évvel ezelőtti nyelven kell beszélniük, hogy megértsenek bennünket.*”

1956 októberében az orvosok megengedték, hogy Emma asszony, több mint kétéves kórházi tartózkodás után, elhagyhassa a Kútvolgyi utat. Teljes gyógyulásról nem lehetett szó – de állapota stabilizálódott; tolókcocsira, mankóra és ápolónői segítségre szorulva hazamehetett, hogy az otthoni körülmények között testileg-lelkileg erősödjék. Október 20-a táján felmentek második otthonukba, a Galyatetőre. Ott élték meg október 23-át és november 4-ét: a forradalom kitörését és levertetését. A harci cselekmények hírére az üdülő vendégei szétszéledtek; csak a Kodály házaspár és a személyzet maradt a hatalmas épületben. Galyatető zárt hegyi világában csend volt: nem ropogtak fegyverek, ellátási gondok se mutatkoztak. Hogy mi történt *odalent*, arra nézve a rádió híradásaira, meg a ritkánál is ritkább látogatók személyes közléseire voltak utalva. (Egy ideig az utazás Budapestről Galyatetőre hivatalos engedélyhez volt kötve). Látogatói közül Palló Imréről, Fasang Árpádról és Járdányi Pálról, illetve Keresztury Dezsőről és a Magyar Tudományos Akadémia „egykori elnökhelyetteséről” tudunk. E sorok írójának december 19-én sikerült, kalandos körülmények között, néhány órára felkeresni. Minden és mindenki érdekelte; azt a hírt, mely szerint a köztársasági elnök posztjára törekedett volna, mint szóra sem érdemes képtelenséget, mosolyogva elhárította.

Hadd idézzem azonban Keresztury Dezső egykori kultuszminisztert és akadémikust, aki hivatalos minőségben, mint az értelmiségi nemzeti bizottságok főtanácsának küldötte járt nála a Galyán, 1956 novemberében: „Fölmentünk hozzá, ő visszavonult az Akadémia képviselőjével, én meg leültem beszélgetni Emma asszonnyal. [...] »Dezső, kérem, ne vigye el Zoltánt!« »Honnan tudja, hogy el akarom vinni?« – kérdeztem. Azt mondta: »Kérem, ne vigye el, ez az idő nem arra való, hogy Zoltán most elmenjen.« Mondom én: »Engem tényleg ezért küldtek, de én azért jöttem, hogy ne vigyem el, hogy inkább lebeszéljem; mert az a dolga, hogy bárki jön érte, akkor is maradjon a Galyatetőn.« Azt a boldog megkönnyebbulést, amely előntötte, nem tudom leírni. Aztán elkezdtünk beszélgetni; máig csodálom azt az okosságot, ahogy áttekintette az egész helyzetet, s azt a csodálatos ragaszkodást, amivel féltette Kodályt.»

A Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Bizottsága 1956. november 3-i (!) tagértekezletén Kodályt elnökévé választotta. Nizsalovszky Endre, a bizottság titkára, november 19-i táviratában „megválasztott elnökét tisztelettel üdvözli és utasításait kéri”. Nyilvánvaló, hogy a választást a tisztelet és egyetértés motiválta. Utólag mégis elgondolkodik a krónikás: valahányszor szüksége volt az Akadémiának, hogy Kodály védőernyője alá húzódjék, mindig megtalálta. Hogy aztán, ha elmúlt a vihar, elengedje kezét. Kodálynak nem volt rá szüksége, hogy Keresztury lebeszélje a köztársasági elnökségről. 1956-ban – nem úgy, mint tíz évvel korábban – semmilyen érvvel nem lehetett volna már rávenni, hogy az egyszeri dömösi paraszt módjára bemenjen a kiáradt patakba egy szál deszkával a vállán, addig tartani, amíg mindenki átér a túlsó partra. 74 éves volt – és úgy érezte, hogy fontosabb teendők várnak még rá. November 19-én táviratilag lemondta az akadémiai megtsiszteltetést: *tekintettel koromra, körülményeimre és zenei munkámra elnökség gondját nem vállalhatom.*

1957. január 8-án jöttek le a Mátrából: Emma asszonynak kórházi utókezelésre kellett menni. Bő fél esztendeig lenn maradtak, részben a lakásban. Július végéig tartózkodtak Pesten, utána négy zavartalan hónapot újra a Varázshegyen: Galyatetőn tölthettek.

Január 23-án Menuhin hegedűverseny írására kérte fel Kodályt. Neki is azt válaszolhatta, amit más, számára rokonszenves, de mégis külső kezdeményezésre: Írok, ha eszembe jut valami. Határidő mellett persze nem kötelezte el magát. Ami a koncertet illeti, nagyon is sok minden jutott eszébe: rengeteg vázlatot, többé-kevésbé terjedelmes tétel-elemet vetett papírra. Hogy miért nem egyesült ez a több műre is elengedő skicc összefüggő, zárt kompozícióvá, arról csak sejtéseink lehetnek. Talán életének alakulása rejti a motívumot, talán az évei számának gyarapodásával együtt növekvő felelősségtudat. Talán a formai inspiráció villámcsapására várt – hiszen szokványos formájú mű nem hagyhatta el műhelyét. Hogy feltételezéseink nem légből kapottak, arra Kodálynak egy nemrégiben előkerült 1962-es nyilatkozata a bizonyíték. A riporter megkérdezte: mi az oka, hogy nem írt egyetlen hangszeres versenyművet sem. A válasz: *Munkásságom súlypontját az énekelt muzsika alkotja. Semmi indítéka nem volt, hogy hangszeres versenyműveket írjak. Az utóbbi időben azonban Menuhin biztatott, sőt fel is kért rá. Ha lehetséges, írok neki versenyművet. De még nem látom tisztán a formáját. Nem tudom: többtételű legyen-e vagy egytételű. Van már ugyan néhány témám, de még nem tudom, hogy ezek miképp fognak továbbfejlődni. Ennek magától kell jönnie.*

Kései éveiben többször is felvetette, hogy túl sok zenét írnak. *...tizenöt éves voltam – írta Percy Young angol Kodály-monográfiája elé – amikor egy német könyvecske akadt a kezembe. Szerzőjét, címét elfelejtettem, de alapgondolata ma is él bennem. Egy közepes német zeneszerző pályafutásáról szól, aki elérve a Beethoven-művek háromjegyű opusz-számát, ráébredt, hogy hiába dolgozott; hogy jobban használta volna fel idejét, ha valami hasznosat tesz polgártársai javára. „Kevesebb zenét!” – mert túl sok a haszontalan zene. Azt a lehetőséget, hogy ezzel a Psalmus hungaricus, a Jézus és a kufárok, a Székely fonó vagy a Zrínyi szózata szerzője a legkisebb mértékben is önmagára utalt volna, az olvasó, mint képtelenséget, lesöpörhetné az asztalról, ha Kodály előszava nem így folytatódna: *Azóta mindig megfontoltam, ha valamilyen zenei ötletem támadt: érdemes-e leírni? Ezért publikáltam olyan keveset.* Nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét sem, hogy a hegedűverseny esetében az irgalmat nem ismerő önkritika erősebb volt a teremtő akaratnál. Az alkotás bonyolult dolog: nem-akarva nem lehet akarni.*

1957. március 15-én a kormányzat harmadszor tünteti ki Kossuth-díjjal. Ebben az évben azok a művészek és tudósok kapnak elismerést, akik iránt teljes a közbizalom, meg akiket az elmúlt években mellőzött a hivatalosság: mint Németh László, Ádám Jenő vagy Molnár Antal. A kitüntetettek a díjat elfogadják és utolsó fillérig visszaadják a köznek. Molnár Antal a Bartók kollégium működését segíti vele. Kodály a börtönt szenvedő írók és újságírók családját. Egyebekben feloszlataásra ítélt intézmények, börtönbüntetésre vagy halálra ítélt egyének megmentéséért küzd – nemegyszer sikerrel.

75. születésnapjára újabb Kodály-életrajz jelenik meg, ezúttal is Szabolcsi Bence és Bartha Dénes szerkesztésében. Kodály, akinek nagy szerepe volt a korszerű magyar zenetudomány megteremtésében: egykori magvetéséért most „természetbeni tandíjat” kap e diszciplína új művelőitől.

1958-ban többféle öröm éri: júliusban Llangollenben, a nemzetközi kórusversenyen, a Gulyás György vezette debreceni Kodály Zoltán leánykar nyeri az első díjat. Szeptember 7-én a budapesti Operaház együttese bemutatja Moszkvában a *Háry Jánost*. Az előadás nyelve magyar – melyet egy oroszul beszélő narrátor hoz közel az orosz közönséghez. Ez, a mű külföldi recepciója szempontjából, jó ötletnek bizonyult. Az eredeti

darab nagyon is a hazai közönség történelmi érdeklődésére épít. Külföldön azonban, ahol nem ismerik a magyar történelmet és történelmi közfelfogást, nincs mód szerző és közönség „összekacsintására” (legutóbb Bécsben, 2007-ben találkoztam narrátoros megoldással: a közönség dőlt a nevetéstől a magyar humor osztrák nyelvi közegbe oltott megnyilvánulását hallva).

Szeptember 20-án Yehudi Menuhin látogatta meg Kodályékat a Köröndön, ekkor több fénykép készült róluk. Senki nem sejtette, hogy ezek lesznek az utolsó felvételek Emma asszonyról. Küzdelmes, boldog és kivételesen hosszú élet után november 22-én magára hagyta élete párját. Kodály így írta le felesége végső küzdelmét egykori háztartási alkalmazottjuknak, Fata Bálintné Koncz Júliának, a mindkettejük által nagyon szeretett Julcsának: *Szegény 4 év előtt lábát törte. 2 évig feküdt kórházban, én vele egy kis szobában. 2 éve újra kezdett egy kissé járni, feljöttünk Galyatetőre, ott kis kocsjában feltoltam egy szép fenyvesbe, ott sétált naponta vagy 200 lépést. De ugyanolyan jókedvű volt, mint régen. Voltunk időnként a lakásban is.*

Nyáron megint a Galyán, szept. 20-án lejöttünk, okt. 6-án influenzás lett. 6 hétig küzködött vele, 3szor is felkelt, javult, járkált, de nov. 16-án kórházba kellett vinni, végül is a szíve nem bírta. Itt maradtam árván.

Londoni barátainak, Ernst Rothnak és feleségének részletesebb beszámolót küldött a Galyatetőről, 1959. január 8-án: *Gondolhatják, milyen szörnyű ürességet hagyott maga után. Fél évszázados páros élet után az ittmaradott már csak vonszolja magát maradék napjaiban. Rádadásul 4 éve valóban csak órákra hagytam magára. Most sajnállok minden órát, melyet nélküle töltöttem. Csodálom, milyen varázsos hatással volt tőle távolabb állókra is. A levelek százaiból, amelyeket kapok, kitetszik, hogy mennyi kezdeményező tanácsot szórt szét mindenfelé, ahová csak elért, gyakran egyetlen röpké szóval. Hogy Bartók Ditta mostanság játszik olykor a Rádióban, az is az ő műve.*

Hogy miképp alakítom jövőm életemet, mégcsak nem is sejttem. Egyelőre visszavonultam hegyi szállodai szobánkba és bejárom naponta azokat az utakat, amelyeken nemrégiben még kocsjában toltam egy tisztásig, ahol naponta megtette a maga 200 lépését. Szeptember 20-án még egészen jó állapotban jöttünk le Budapestre és kedélyesen üldögelniünk Menuhinnal [...] Október 9-én akartunk visszamenni, de 6-án enybe náthát kapott, mely fokozatosan élet-halálbarccá súlyosbodott, 48 napon át. 3szor jobban volt, felkelt, járkált. A betegség visszaeső fázisai egyre rosszabbak lettek, végül szíve nem bírta tovább. Eközben szellemileg mindvégig a csúcson volt, az utolsó 2–3 nap kivételével. 8 nappal halála előtt még egyik legszebb versét diktálta le. Az utolsó 4 évben, mivel olvasni és írni alig tudott (hályog képződött), nem szűnő tettvágyát egyfajta verses naplóval elégítette ki. Naponta olvasom, és sírok. Sok időnek kell eltelni, míg újra ember leszek.

Emma asszonyt a Farkasréti temető akadémikus parcellájába temették – sírjára Pátzay Pál egyszalakos szobra került. Temetésén nagyon sokan voltak – azok is, akik vele-magával kapcsolatban álltak, de olyanok is, akik személyesen talán nem ismerték, de Kodály iránti részvétüknek és együttérzésüknek kifejezést akartak adni.

1959-ben több ízben meglátogathattam Kodályt a Galyatetőn is, a Köröndön is. Szomorú látvány volt: a félig megvetett kettős ágy, az egészségével kapcsolatos panaszok sora (ilyesmiről korábban soha nem beszélt), egyáltalán: Emma asszony szinte „kézzel fogható” hiánya. Galyatetőn a központi pártlap egy cikke bősztítette, melyben egy ismert politikus újra megtámadta, mint „a demokrácia ellenségé”-t (mutassanak *csak egy*

példát – mondta mérgesen). Jómagam, aki ennek előtte attól félt, hogy a gyász összetöri, tulajdonképpen örülhettem tette ösztönző haragjának: éreztem, hogy ha addig nem tette, akkor soha életében nem fog feladni semmiféle küzdelmet.

Szellemi aktivitásának 1959-ben is számos jelét adta. Egyik a *Fancy* című, Shakespeare nyomán írt, nyolcszólamúvá szélesedő női kar, a *Hegyi éjszakák* testvérdarabja, négy-ötemeletes terc-tornyainak fantasztikus víziójával. Májusban a fertői Esterházy-kastély kórustalálkozóján vett részt, melynek nyitányaként *A magyarokhoz-kánont* vezényelte. Februárban és szeptemberben a százötven éve meghalt Haydnról szolt a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén, illetve nemzetközi konferenciáján. A februári tanácskozáson különösen izgalmas módon nyilatkozott a zene szerepéről az emberiség életében: [Haydn] *egy öregkori levelében írja: „Gyakran, mikor mindenféle akadállyal küszködve szellemi és testi erőm lankadt és nebezemre esett megkezdett pályámon tovább haladni: egy titkos érzés azt sugallta: a földön oly kevés a boldog és megelégedett ember; mindenütt üldözi őket a bánat és a gond. Talán a te munkád néha olyan forrás lesz, amelyből a gondterhelt néhány pillanatra nyugalmat, üdülést merít.” Ez a gondolat ösztönözte további munkára. Az emberiség jötevője akart lenni. Ezt a célját el is érte. Alig volt a világon szerző, aki a lefolyt 200 év alatt több embernek szerzett gyönyörűségét és vigasztalást.* Ha „a lefolyt 200 év” helyett ötvenet ír: mindezt elmondhatta volna önnön ars poeticájaként is.

A gyászév elteltével, 1959 decemberében, újra megnősült: a dombóvári baráti házaspárnak, Péczely Lászlónak és feleségének leányát, Saroltát vette el. Az egykori népdalverseny öt éves győztese közben felnőtt és a Zeneművészeti Főiskolán tanult, mint karvezető szakos hallgató. Aki csak kicsit is ismerte a tanár urat, megállapíthatta, hogy ennek a második házasságnak – mely a maga módján éppoly távol állt a konvencionálitástól, mint az első – nem a magánytól való félelem volt a legfőbb motivációja: itt két, nagyon szeretetre méltó ember talált egymásra; a kettejük közötti korkülönbségnek ezúttal sem volt jelentősége.

Egykori tanítványának, a Svájcban letelepedett Engel Ivánnak, így számolt be új házasságáról 1960. augusztus 3-án: *...nagyon rámsötétedett, mikor itt maradtam. Nem is hittem egy évig, hogy még lehet élni. De jött egy jó és hű fiatal lány, aki még egy ideig itt tart. Azt mondja, be kell fejeznem félbemaradt műveimet. Hát meglátjuk, terem-e még valami a félig kiszáradt fán.* Julcsának, egykori kedves háztartási alkalmazottjuknak (aki megtakarított béréből egész kis könyvtárat gyűjtött össze és vitt magával Erdélybe), ezt írta 1965. március 28-án: *Mintbogy boldogult drága feleségem nem akarta, hogy egyedül maradjak (még ő keresett nekem való asszonyt!) 5 éve elvettem egy fiatal lányt, akit már 5 éves korra óta ismertünk és szerettünk mindketten. Ő igen jól gondoskodik utolsó éveimről, így hát nincs panaszolni valóm, amit magának is szívből kívánnék.*

Kodály levelének „ő keresett nekem való asszony”-kitétele nem valamiféle transzcendentális fantazmagória: valóságos gyökereken hajtott ki. Robert Burns verseinek eredeti, angol nyelvű kiadása Emma asszony kedvenc olvasmányai közé tartozott; némelyik gondolatát, szóval vagy aláhúzással, kiemelendőnek tartotta. Emma halála után Kodály, lapozgatva a könyvben, meghatva fedezte fel azt az utalást, melyről Julcsának beszámolt.

Sáríka derűs lénye, gondossága és fogékonysága szemlátomást kedvezően éreztette hatását a Mesterre és otthonára. A háborútepte tapétákat újraszótték, a dolgozószoba fala a gyufásdoboz fájánál is vékonyabb borítást kapott; fokozatosan felfrissült a ruhatár és megújult Kodály kedély-háztartása is: ő maga beszédesebbé, közlékenyebbé vált. Az

ebédlőasztalon megőriztetett tárgyi formában Emma emléke: régi helyén, az asztalfőn ezután is terítettek neki, minden nap.

Sárikára hihetetlenül sok feladat várt, melyeknek emberül megfelelt: nyelveket tanult, sokoldalú zenei gyakorlatokat folytatott Kodály irányításával, rendszeresen úszott és tornázott, segített a levelezésben és más ügyes-bajos dolgok intézésében. Meg kellett ismernie a zeneszerzői műhely szerteágazó gazdasági és kiadói ügyeit, meg kellett tanulnia a jótékonyosság gyakorlását és a tolakodók-pénzhajhászok elhárítását is. A lakásban, melynek minden szöglete tele volt „papír-portékával” – Kodály saját kiadású műveinek példányaival – eleinte, a szó szoros értelmében, csak saját készítésű térképével tudott tájékozódni. Az ő gondja volt később az utazások gyakorlati előkészítése is: a csomagolás, a szükséges gyógyszerekről való gondoskodás. Ami nem lehetett egyszerű feladat, hiszen utolsó kanadai és egyesült államokbeli útjuk közel három hónapig tartott: nagyon sok eshetőségre kellett előre gondolnia. E sorok írója személyesen tapasztalhatta, hogy a gyászév szürke vigasztalansága után Kodály életének utolsó hét és negyed évében újra kisütött a nap – és mindvégig ott maradt „délfokán”.

1960 áprilisában, tízéves szünet után, Kodály újra külföldre megy, másfél hónapra. Az oxfordi egyetem, Joseph Haydn után, most őt emeli a zene doktorának rangjára. Az út, Kodály és a Hivatal küzdelmében, lemoshatatlan szégyenfoltként éktelenkedik utóbinak orcátlan arcán: az ifjú feleségtől megtagadják a kiutazási engedélyt. Az idős embernek egyedül kell vállalni a hosszú utazás minden terhét – felesége pedig nem láthatja a doktorra avatás ceremóniáját, nem hallhatja azt a londoni koncertet, melyen Kodály az LSO-t, a brit főváros híres szimfonikus zenekarát vezényli és amelynek szólistája, Dietrich Fischer-Dieskau, a *Két éneket* szólaltatja meg – magyarul. Sárika nem hallhatja azt az oxfordi koncertet sem, amelyen Kodály a *Te Deumot* vezényli. Bízvást mondhatjuk: ez az útlevél-megtagadás szadista tett volt; motivációját ma sem értjük. Objektív oka annál kevésbé lehetett, mivel szeptemberben már mindketten kiutazhattak, meghallgatni Worcesterben, a Három Kórus Ünnepején, a *Te Deumot*. November 2-án *Angol vokális zene* címen Kodály előadást tartott a budapesti brit követségen, melyben nemcsak legújabb angliai tapasztalatairól számolt be, hanem összefoglalta azt a három és fél évtizedes élménysorozatot, melyet számára szigetországi útjai jelentettek. November 28-án a százötven éve született *Erkel Ferenc*re emlékezett a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén. Utána azonban a közéletnek, hosszú hónapokra, nélkülöznie kellett személyét. December 1-én szívinfarktus támadt rá. A Kútvolgyi úti kórház orvosai hosszan küzdöttek, hogy életét és munkáját folytathassa. 1961 áprilisban került haza. Vezényelnie nem volt szabad többé.

Májusban megzenésíti a piarista költő, *Sík Sándor* *Te Deumát*. Megrázóan szép gondolatsort és harmóniasort idéz a hallgató elé ez a remekmű: emelkedett és emelkedő hangulatú számvetést. Visszatérő strófafazáró mondata – *Hála néked* – önnön gyógyulásáért is köszönetet mond.

Az év legnagyobb zeneszerzői tette azonban a harmincas években Toscanini tanácsára megkezdett *Szimfónia* befejezése. Ez a háromtételes mű önéletrajzi elemek sokaságát rejti. Két szélső tételét mintha a történelmi tabló és a jövő-vízió azonos vagy hasonló témáinak egysége és ellentéte fűzné egymáshoz, Liszt szimfonikus dramaturgiájának értelmében. Laszú tétele pedig Emma asszony siratása: variáció-sor egy cseremiszt népdalra az elmenőről és az ittmaradóról: *Folyik a víz, áll a part*. A műre a Luzerni Ünnepi Zenei Hetek igazgatóságá-

ga ad megbízást Kodálynak; a luzerni ősbemutatót Fricsay Ferenc vezényli augusztus 16-án, a Kodály házaspár jelenlétében. A premieren sok neves muzsikussal vesz részt – többek közt Serly Tibor, Engel Iván és Paul Sacher. A *Szimfóniában* Kodály, szokásának megfelelően, újra szembe megy a módival: az egykori „anarchista”, a tizenkétfokú komponálás szinte kötelező világdívatja idején, klasszikus szerkezetű, tonális C-dúr (!) művel jelenik meg a zene világfórumán. Az új zene hívei rosszallják „konzervativizmusát”, míg a hazai Hivatalt a *svájci* premier ténye háborítja fel; terjedelmesebb méltatása nem is jelenhet meg nálunk 1962. június 11-ig, amikor is a Filharmóniai Társaság előadásában, Ferencsik János vezényletével, Budapesten is megszólal a mű.

Az 1961-es év eseményei közé tartozik novemberi brüsszeli útja feleségével: Erzsébet anyakirályné felkérésére részt vesz egy nemzetközi zeneszerzőverseny zsűrijének munkájában. Következő útjuk Olaszországba visz, 1962 áprilisában. A velencei Biennalén, Bruno Maderna vezényletével, előadják a *Szimfóniát*. Kérdésemre, hogy miképpen került a mű a Velencében előadott kísérleti alkotások közé, Kodály ezt mondta: *A „díszifjúság” mellett ezidén sort kerítettek a „díszöregre”, a másik két nyolcvanéves: Stravinsky és Malipiero műveire is.* Madernán kívül Kodály megismerkedett itt Luigi Nonóval is, az akkori új zene egyik legkiválóbb képviselőjével.

Június 20-tól jó egy héten át újra Itáliában vannak: ezúttal Rómában, ahol Kodály egy zeneszerzői és zeneműkiadói konferencián vesz részt. A küldöttek egy része, Kodállal és feleségével együtt, ellátogat a Vatikánba, ahol XXIII. János pápa fogadja őket. Júliusban a csehszlovákiai Gottwaldovban járnak, ahol konferenciát tart a Kodály elnökléte alatt működő Nemzetközi Népzenei Tanács.

Ősszel elolvassa Dobi István államfő önéletrajzát, utána elküldi neki, némi szelíd iróniával, *Szóval: kultúr?* című tanulmányát. Egy mondat kísérőleveléből: *Mivel több helyen jelét adja a magyar nyelvhelyesség iránti érdeklődésének, bátorkodom elküldeni mellékelt kis cikket, remélem, meggyőzi a „kultúr” szó magyartalanságáról és a kétségkívül eljövendő új kiadásban mellőzni fogja.* Egykori híresztelések szerint az Elnöki Tanács elnökének fő érdeklődése nem a nyelvhelyességi problémák felé irányult.

1962. december 16-án Kodály betölti 80. évét. Hangversenyek és más rendezvények hosszú sora köszönti. Legnevezetesebb köztük az Erkel Színház Kodály-estje, melyen, Szabolcsi Bence üdvözlő beszéde után, húsz együttes szólaltatja meg Kodály kórusműveinek színe-javát. Az új Bartók Archívum Országház utcai székházában, e sorok írójának rendezésében, Bartók-Kodály-kiállítás nyílik. Kecskemét, Katona József szobrának leleplezésével és a színházban tartandó hangversennyel, egyazon napon ünnepli két híres szülöttét. Katona szobránál Kodály beszél, a színházban pedig Illyés Gyula szavalja el *Bevezető egy Kodály-hangversenyhez* című versét. Érdekes kuriózum az a 25 variációból álló *Köszöntő*, melyet 25 egykori tanítványa írt a Mester *I. vonósnyegyesének* finale-témájára, s amely a Magyar Rádió VI. stúdiójában éri meg első (és egyetlen) előadását.

1963 áprilisában Bécsben zsűrizik, majd Linzbe utazik. Nagyon büszke rá – tőle-magától tudom –, hogy Anton Bruckner városában (ahol, ha a *Te Deum*-címet kiejtik, akkor ez csakis Bruckner műve lehet) nagy sikert arat a *Budavári Te Deum*. Augusztusban, feleségével együtt, Izraelbe látogat: elnököl a Nemzetközi Népzenei Tanács jeruzsálemi konferenciáján és meghallgatja a *Székely fonó* héber nyelvű premierjét. December 3-án, a Szovjet Zeneszerző Szövetség meghívására, Moszkvába mennek, itt ünneplik 81. születésnapját. 19-én három nagy műve, a *Psalmus hungaricus*, a *Háry-szvit* és a *Szimfónia*

szólal meg a konzervatórium nagytermében, Konsztantin Ivanov vezényletével. December 21-én a Sztanyiszlavszkij-Nyemirovics-Dancsenko színházban, Kemal Abdullajev vezényletével először hangzik fel orosz nyelven a teljes *Háry János-daljáték*. Sőt: teljesebben, mint Budapesten. A szerző engedélyével új zeneszámok kerültek a régebbiek közé, például a *Kállai kettős*.

1964 tavaszán XIX. századi ír költő, Arthur O'Shaugnessy versére komponál ének- és zenekari művet: *The Music Makers. An Ode*. A mű az oxfordi Merton College felkérésére született – négy évvel korábban, 1960. július 5-én ebben a kollégiumban vezényelte Kodály a *Budavári Te Deumot*. Nem sokkal az *Óda* befejezése után veszedelmes betegség támadja meg, mely ágyhoz és kórházhoz köti. *Életem első tüdőgyulladását helyreigazították az antibiotikumok, de utazásra jó ideig nem gondolhatok, ezért csak szerencsét kívánhatok a jónak ígérkező előadáshoz* – írta Oxfordba Heltay Lászlónak, a május 31-i bemutató karnagyának. Július 7-én pedig, egyik levelében, így számolt be az esztendő elmúlt és tervezett eseményeiről: *...kórházban voltam. Onnan kijövet a Galyatetőre kellett mennem üdülni. Utána rögtön volt az ISME konferencia [Zenei Nevelők Nemzetközi Társasága], mely 10 napon át [maguk a tanácskozások június 26. és július 3. között voltak] lekötött reggel 8-tól estig. Most Pécsre kell utaznom [Péczyékhez] új erőt gyűjteni, mert aug. 15-én kezdődik az IFMC konferencia, mely ugyancsak 10 napi rabságot jelent (aug. 16–26-ig! „Nemzetközi Népzenei Tanács”).* A két konferencia hatalmas sikert hozott, nemcsak Kodálynak személy szerint, hanem a magyar zenepedagógiának, a zenei általános iskolának mint intézménynek, a hazai népzenei kutatásnak és a népzene kutatás eredményeit az iskolai oktatásban hasznosító nevelői koncepciónak is. De mintha ez sem lett volna elég a nyolcvankét esztendő Mesternek: októberben fogadta Lutz Besch brémai televíziós riportert, akinek több ülésben elmondta életének főbb eseményeit és törekvéseit – olyan részletességgel, hogy az öt beszélgetésből külön kis kötet kerekedett ki. Azután, októberben még, huszonnégy napos utazásra vállalkozott. Feleségével együtt felkereste a két Németországot. A berlini Humboldt egyetem díszdoktorrá választotta. Jártak Weimarban Goethe és Liszt nyomában, Eisenachban Bach emlékét kutatva, és felkeresték a Wartburgot, Szent Erzsébet életének színhelyét. Berlinben, Felsenstein színházában, a Komische Operben, négy előadást is megtekintettek. Kölnben *Max Rostal* és *Gaspar Cassadó* játszotta a *begeđű-cselló duót*, melyet ilyen nagyszerű előadásban még soha nem hallottam – mondta hazaérkezésük után e sorok írójának. Útjuk utolsó állomása Stuttgart/Karlsruhe volt: itt a *Szimfóniát*, a *Marosszéki táncokat* és a *Psalmust* hallották Ferencsik János vezényletével, Simándy József szólójával. Kölnben megtekintette a *Háry János* televíziós adaptációját, ismertette a kölni rádió (WDR) aznapi Kodály-hangversenyének műsorát, és munkásságának különböző műfajairól szólt. A riportert utolsó kérdésére – mit szeretne még elvégezni? – így válaszolt: *Ki kell tartanunk, amíg lebet. Goetbével szólva, bátorság kell hozzá, hogy megöregedjünk. Miután újra felfedeztek mint zeneszerzőt, oly sok megbízatást és felszólítást kapok, hogy még nem döntöttem el: melyikhez fogjak a jövő nyáron.*

Ez idő tájt azonban, természetes módon, mindenekelőtt a *belső sugallatra* írt művek megírásához látott. Ezek egyike a *Székelly fonó* partitúráját gazdagító új, kóruskíséretes altszólo: *Te túl rózsám a Málnás erdején*. Amikor megkérdeztem, hogy az operaházi felújításra írt új változat (mely először Párizsban, koncertelőadáson szólalt meg) miben különbözik a régitől, Kodály enigmatikus választ adott: *Ugyanaz, ami régen volt, egyetlen új*

dal került csak a közepére. Erre zeneileg is, dramaturgiailag is szükség volt. Lassú darab, mely kellő változatosságot teremt két gyors között. Emellett a drámai helyzetet is jobban kifejezi, mivel a Háziasszony magára marad, így alkalma nyílik, hogy hangot adjon bánatának, amiért kedvese hosszú útra ment. Ezért került ez a dal a műbe. Első pillanatban talán nem tűnik fel e tárgyilagos szavakban a mondandó mélyebb értelme: hogy a magára maradt, bánatának hangot adó személy maga a zeneszerző; és hogy a dal, akárcsak a *Szimfónia* lassú tétele, Emma siratása. Az év másik kiemelkedő kompozíciója a *Laudes organi*, latin szövegű vegyeskar orgonával. Az Amerikai Orgonisták Szövetségének megbízása csak alkalom számára, hogy formába öntsön egy régi kompozíciós tervet. Több évtizeddel korábban kijegyzett magának egy XII. századi szekvenciát. Az amerikai felkérés nyomán a régi tervet realizálja, a rondó, variáció-sor és fantázia formai elemeit kombinálva. A művet 1966 februárjában fejezi be: kellő időben, hogy az atlantai orgonista-közgyűlés résztvevői meghallgassák a bemutatót.

1965 márciusában fontos esemény játszódik a tudós Kodály életében is: megjelenik összegyűjtött írásainak, beszédeinek és nyilatkozatainak, a *Visszatekintésnek* első két kötet (a záró harmadik kötet már csak halála után, 1989-ben lát napvilágot).

Az 1965-ös esztendő legnagyobb erőpróbája egy angliai–amerikai út, mely június 14-től szeptember 22-ig tart. Kezdődik Aldeburgh-ban, ahol Benjamin Brittennek és fesztiváljának vendégei. A meghívott előadók egyike a budapesti Kodály leánykar Andor Ilna vezetésével. Estjük – amelyen a névadó tizenkét művét szólaltatják meg – nagy sikert hoz szerzőnek, előadóknak egyaránt. Július 3-án Amerikába hajóznak. New Yorkban találkoznak Toscanini fiával, Marlboróban Pablo Casals-szal, akivel az előző esztendőben sokszor voltak együtt Budapesten.

Július második felében két hetet töltenek Hanoverben, a Dartmouth College vendégeiként. Az egyetem zenei együttese, Mario di Bonaventura irányításával, Kodály zeneszerzői életművének nagy részét megszólaltatják, ide értve a *Szekely fonót*, a *Szimfóniát*, a *Te Deumot*, dalok, kamarazeneművek és kórusok sorát. Augusztusban a zeneoktatás egyetemi programját tanulmányozza, találkozik egykori alelnökével a Magyar Tudományos Akadémián: Szent-Györgyi Alberttel. Ugyanazzal az óceánjáróval, amellyel Amerikába hajóztak – a France-szal – visszatérnek Európába. Szeptember 8. és 14. között Párizsban töltenek egy hetet; 22-én érnek haza Budapestre.

1966-ban is több külföldi útra vállalkozik. Április 8-án Párizsba megy, ahol előadást tart a Jeunesses musicales nemzetközi kongresszusán. Július elejétől szeptember végéig pedig Kanadában és az Egyesült Államokban vesz részt három hónapos előadókörúton. Torontóban díszdoktorrá avatják, Santa Barbarában és Interlochenben egy-egy zenepedagógiai konferencián tölti be az elnök, illetve díszelnök tisztét. Innen Ann Arborba, New Yorkba és Washingtonba utazik. Szeptember 23-án indulnak haza. Amszterdamba kora reggel érkeztek. Régi tanítványától, a fogadásukra megjelent Frid Gézától ez volt az első kérdése: *Hánykor nyitják a Rijks-múzeumot?* Fridéknél találkozott a kitűnő svájci zeneszerzővel, Frank Martinnel. Vendéglátója szerint „hihetetlenül friss volt, és fiatal feleségével egy hetet töltött nálunk, inkognitóban. Egymás után látogatta meg az amszterdami, haarlemi és hágai múzeumokat. Egyszer mégis elvittem a Concertgebouw hangversenyére, ahol persze mindenki felismerte. Ez volt életének utolsó külföldi útja.”

1966-ban komponálta a *Magyar misét*. Hivatalosan Shvoy Lajos székesfehérvári püspök kérte fel rá, minden bizonnyal Kodály görögktanárának, Nádasy Alfonz bencés szer-

zetesnek sugalmazására vagy közvetítésével. A mű írására Nádasy így emlékezett: „Az új misefordítás először nehezen ihlette meg. De mikor taglalta a mondatokat, mind jobban hatása alá került. Pedig, mint mondta, szokatlan neki a magyar gondolkodás ott, ahol egész életében a latinhoz kötődött minden emléke.

Mikor megkapta a szöveget, huncut mosollyal ezt mondta: *Ez a 176. kérdés, hogy írjak valamit.*

Rátettük az írások tetejére. Kértem, hogy vegye előre, hiszen sokan várják. A következő héten már kész volt az Uram, irgalmazz!”

Október 20-án Kecskeméten járt, megnézte: miképp folyik a munka az ország első zenei általános iskolájában. Többé ide sem jutott el. November 6-án még megadatott neki, hogy megérje a dunapataji művelődési ház elkészültét. Avatóbeszédében ezt mondta: *Mikor négy évvel ezelőtt arra kértek, hogy tegyek le itt egy alapkövet, nem hittem, hogy megérem: erre az alapkőre épület emelkedik. [...] Ez ugyan az egyetlen olyan ház, ahol anyagi, valódi kő letételét bízták rám. De ettől eltekintve már régóta egyebet sem teszek itt, mint alapköveket rakok le szellemi téren. [...] Háborúk jöttek és bolond idők, amikben nem lehetett sokat tenni, szinte semmit. Azt kérdeztük magunktól: meddig tart még, hogy a magyarság örökké csak romokból épül újjá? Hiszen ha vesszük, már négyszáz év óta egyebet sem tesz, mint a romokat javítgatja. Mert alig hogy felépít valamit, jön egy újabb rombolás, megint csak romok lettek az épületekből.*

Profétikus szavak ezek, máig ható érvénnyel. Ha ma írná, legfeljebb „a négyszáz év”-et kellene ötszázra módosítania.

Az 1967-es évet úgy kezdi, mint felnőtt-korának minden évét: munkával, tervekkel. Januárban találkozik az idelátogató Leopold Stokowskival, jelen van, amikor a karmester rádiófelvételt készít a *Háry János-szvitből*. Engedélyezi, hogy néhány helyen retusálja a hangszerelést. Örömmel veszi tudomásul, hogy a Brit Királyi Filharmonikusok 1967-es aranyérmét neki ítelték, február 17-én a budapesti finn követségen átveszi a Kekkonen elnök által adományozott kitiüntetést (a Fehér Rózsa I. fokozatának parancsnoki érdemrendjét), német és finn nyelven köszönve meg a méltatást. Új kóruskompozícióra készül Ady verse vagy versei nyomán: ritmusvázlatot készít *Az Isten harsonája* megzenésítéséhez és lejegyzi *A tűz csibolója* dallamát. Február közepén új nevelési tervéről beszélt Bors Irmának, kiváló, hűséges munkatársának: *Magával még tervem van. Szeretném a művelődési miniszterrel megbeszélni, hogy létesítsünk bentlakásos zenei általános iskolát cigánygyerekek számára. A volt szerzetes nővérek talán vállalnák gondozásukat.* Ha maradt volna ideje tervének megvalósításához: fontos lépést tett volna, legalább fél századdal megelőzve korát, a cigányság társadalmi integrációjának útján. De nem volt egészséges, fájó lábáról panaszkodott: arra készül, hogy kivizsgálhatja magát a Kútvolgyi kórházban. 27-én valóban bevonult a gyógyintézetbe. A vizsgálatok szüneteiben itt is dolgozott: előszót írt a *Válogatott biciniumokhoz*. Vitte magával a ritmus-jegyzeteivel ellátott Ady-verset is: éjjeliszekrényre tetején, elérhető távolságban tartotta. Felesége nappal mindig mellette volt, még fényképezte is, amint a frissen kapott virág illatával ismerkedik. Március 5-én meglátogatta Szőnyi Erzsébet, akivel a nyári Esztergomi Szabadegyetem megnyitó beszédéről tárgyaltak. Látogatói jókedvűen, bizakodva búcsúztak tőle.

Másnap már nem élt. Háromnegyed hatkor szívroham végzett vele. Egyetlen napig sem kellett szenvednie; teljes szellemi frissességben, emberi méltósága teljében ment el. Egyszerre csak: nem volt többé.

Népe tudta, hogy kit veszített benne. A Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokában felállított ravatalához, megkerülve a háztömböt, ezek zarándokoltak el végeláthatatlan sorban, hogy fejet hajtsanak koporsója előtt. Temetésén, március 11-én, a Farkasréti temető jószerivel megtelt a gyászolók tömegével. Szabolcsi Bence búcsúztatója a koporsónál (akárcsak Grillparzer szavai Beethoven temetésén) egy egész korszakot gyászolt: „Szálfa dőlt ki közülünk, utolsó a nagy szálfák közül, utolsó óriása annak a nemzedéknek, mely a századforduló idején s az utána következő évtizedekben megváltoztatta Magyarországot szellemi arculatát. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bartók Béla nemzedéke volt ez, a teremtőké és felfedezőké, a faltörőké és sziklabontóké. De mindannyiuk közül bizonyára egyik sem »költötte úgy a milliókra dús élte kincsét«, mint Kodály Zoltán, Berzsenyinek, Kölcseynek, Vörösmartynak és Aranyak ez a megkésett zeneköltő-testvére.”

1939-ben, a valóságos és szellemi hídégetések idején, Kodály ezt írta *Magyarság a zenében* című tanulmányában: *Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hányódó komp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld?*

Igen: összefogni távoli világokat térben és időben, Európát Ázsiával, Nyugatot Kelettel, a népzénet a műzenével, a hagyományt az újítással, Palestrinát Bartókkal, az alkotást a tanítással, a gyönyörködtetés művészetét a boldogítás művészetével: célja és hajtóereje ez lett Kodály munkásságának. *Örvendjen az egész világ!*



BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zenetörténész. Az Erkel Ferenc Társaság elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Kölni Egyetem volt tanára. Utóbbi könyvei: *Élet-képek: Bartók Béla* (2006); *Rákóczi nóta, Rákóczi induló* (2010).